

Productie en handel van glazen kralen in Amsterdam

Felicia Fricke

Archeologen vinden vandaag de dag veel Nederlandse glaskralen en glaskralen uit andere delen van Europa uit de zestiende tot negentiende eeuw in voormalige Nederlandse koloniën in Amerika, de Indische Oceaan en de Indonesische Archipel. Het is het tastbare bewijs van wereldwijde uitwisselingsnetwerken die nauw verbonden waren met slavernij. Amsterdam was als bloeiend handels- en productiecentrum een belangrijk knooppunt in dit wereldwijde netwerk. In de historische beeldvorming worden exportproducten als de tamelijk alledaagse glazen kralen vaak overschaduwed door luxe importgoederen, zoals suiker, koffie en nootmuskaat. Er is tot nu nog heel weinig onderzoek gedaan naar hun afkomst, samenstelling, productie, handel en sociale betekenissen. Toch zijn de glazen kralen interessant. Ze vertegenwoordigden in Europa geen grote waarde, maar kwamen goed van pas tussen de goederen die als ballast mee gingen op de uitgaande schepen vanwege de strategische rol in de slavenhandel en relaties met lokale heersers in Azië en Afrika. De geschiedenis van glazen kralen kan zo een nieuw perspectief bieden op de slavenhandel en de verwevenheid tussen Europa en haar koloniën overzee.

Glazen kralen in de Indonesische Archipel en het Indische oceaangebied

Archeologische bewijzen, waaronder de ladingen van enkele wrakken van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) die dateren uit de zeventiende en achttiende eeuw, wijzen erop dat de Nederlanders glaskralen verhandelden rond de Indische Oceaan. Een van deze wrakken was *De Liefde*, die in 1711 op weg naar Java zonk voor de kust van Out Skerries (Schotland). De lading, waaronder zeven verschillende soorten kralen, werd op Texel ingescheept. Twee van de aan boord gevonden typen (een bolvormig zwart type en een vijfhoekig grijs type) zijn ook bij opgravingen in of nabij Amsterdam gevonden. Verder zijn *twisted square* (gedraaide vierkante) en *mulberry* (moerbeï) glaskralen, waarschijnlijk ook van Nederlandse oorsprong, ook in de Indonesische archeologie gevonden, bijvoorbeeld in Flores (1670-1780).

De kralen van *De Liefde* waren onderdeel van een wereldwijd handelspatroon. In deze gebieden hadden de kralen een hoge culturele waarde. Op Indonesische eilanden zoals Flores en Timor konden kleine rode of oranje glasparels (*mutisalah*) bijvoorbeeld wijzen op sociale status. De Indonesische traditie van het dragen van erfstukkrallen (in sommige gevallen meer dan duizend jaar oud) zorgt ervoor dat er vandaag de dag nog veel verschillende soorten kralen in omloop zijn. Ze kunnen een soort opgeslagen rijkdom of uitgestelde betaling

vertegenwoordigen, maar worden ook beschouwd en gebruikt als magische objecten.

Door de grote vraag naar kralen in Indonesië en Oost- en Zuid-Afrika speelden de kralen een belangrijke rol in de slavenhandel. Zo gebruikten de Europeanen de kralen als directe betaling in de slavenhandel, dus als ruilmiddel om tot slaaf gemaakten te bemachtigen. Maar Europese handelaren gaven deze kralen ook vaak als gift aan lokale handelaren en machthebbers om vriendschappen te sluiten en te behouden, waardoor ze hun slavenhandel konden blijven drijven. Het VOC-slavenschip *Meermin* (waarop een slavenopstand plaatsvond in 1766) had in zijn opslagruimte vaten vol kralen, gekocht met het doel machthebbers in Madagaskar te vriend te houden.

Glazen kralen in de Atlantische wereld

Ook in West-Afrika werden glazen kralen naast andere Europese goederen, zoals geweren en stoffen, door Nederlandse kooplieden vervoerd en geruild voor tot slaaf gemaakten. De Europese glaskralen uit de achttiende eeuw worden in heel West-Afrika en Amerika aangetroffen, onder meer in Sierra Leone, Ghana, Brazilië, Jamaica, Montserrat, Florida, Louisiana, en Tennessee.⁴ De dominante kleur van de glaskralen die in Amerika in verband worden gebracht met de slavernij is blauw. De kleur blauw had een belangrijke symbolische functie in veel verschillende Afrikaanse geloofssystemen. Zo zijn bijvoorbeeld kettingen van blauwe glaskralen gevonden rond de nek van een *obeah man* (een spirituele leider, waarschijnlijk een tot slaaf gemaakte) die begraven is bij Newton Plantation in Barbados.

De grootste concentratie van blauwe glaskralen in Amerika is te vinden op het kleine Caribische eiland Sint Eustatius. In de achttiende eeuw was deze Nederlandse kolonie een belangrijk handelsknooppunt in de Caraïben, en daarvoor ontving het duizenden handelsschepen en slavenschepen en hun lading. Mondelinge geschiedenis geeft aan dat de tot slaaf gemaakten op Sint Eustatius blauwe kralen voor verschillende doeleinden gebruikten: ze vormden de basis van een ruilhandelsysteem waarbij grote, ronde blauwe 'knikker'-kralen meer waarde hadden dan de kleinere, vijfzijdige blauwe kralen (ook *slave beads* genoemd). Ze speelden daarnaast ook een rol in het huwelijk. Zo kon een tot slaaf gemaakte man pas trouwen met een vrouw als hij genoeg kralen had om aan een snoer rond haar middel te knopen. Veel van deze

foto door Felicia Fricke; 2020.
Een vijfzijdige kraal uit Sint Eustatius (links) en een 'knikker'-kraal uit Ghana (rechts)

kralen waren waarschijnlijk via Amsterdam verhandeld of waren daar vervaardigd.

Productie van en handel in glaskralen in Amsterdam

Vanaf het einde van de zestiende eeuw waren in heel Nederland glasfabrikanten aan het werk, onder andere in Amsterdam, Haarlem, Rotterdam, Middelburg en Zutphen. Amsterdam werd een belangrijk handelspunt voor de VOC en de West-Indische Compagnie, die beide veel verschillende goederen nodig hadden voor hun overzeese handel, onder meer dus als ruilmiddelen in de handel in tot slaaf gemaakte mensen. In Amsterdam waren veel lokale ambachtslieden werkzaam, onder wie ook glasproducenten. Veel steden in de Republiek waren erop gebrand om voordelen aan glaswerkers te bieden, zoals belastingverlagingen, om zodoende de stedelijke economie een impuls te geven. Deze omstandigheden trokken ook buitenlandse specialisten aan. Zo kreeg in 1597 een Italiaanse glasmaker, Antonio Obizzo, toestemming om een glaswerkplaats op het Begijnhof in Amsterdam te beginnen.

Waarschijnlijk waren er al vóór Obizzo Italiaanse glasspecialisten in Amsterdam, aangezien twee andere buitenlandse glasblazers, Bartholomus en Edmonti, garant stonden voor Obizzo toen hij zijn bedrijf begon. In 1601 werd de werkplaats van Obizzo verkocht aan Jan Jansz Carel. Carel en zijn schoonzoon Jan Hendriksz Schryver, die ook wel 'Soop' genoemd werd, hadden glaswerkers uit Antwerpen, Murano en Venetië in dienst voor het maken van spiegels, drinkglazen en kralen. Net als andere Amsterdamse glasproducenten was Carel grootaandeelhouder en zelfs bewindhebber van de VOC. Zijn zoon Jan Jansz Carel de Jonge was als koopman meegevaren op de eerste tocht naar Azië onder leiding van De Houtman in 1595, en werd na terugkeer deelgenoot in de zaak van zijn vader. Zo was deze familie goed in staat om een verbinding tussen het glasbedrijf en de machtige Compagnie te maken. Soop kreeg echter al snel meer concurrentie. Tot ongeveer 1630 maakten de Amsterdamse producenten alleen wit glas (kristallijn glas). Daarna werden andere kleuren, zoals groen en blauw, geïntroduceerd. In 2001 ontdekten archeologen bewijzen voor Carels andere fabriek aan de Kloveniersburgwal, waar glazen kralen, glasscherven, glazen staafjes voor het maken van kralen, smeltkroezen en de bakstenen fundering van een glasoven werden gevonden.

Een andere belangrijke glasparelfabriek was De Twee Rozen, eigendom van de familie Jacquet en gelegen aan de Keizersgracht in Amsterdam. De productie van de fabriek, die van 1621 tot 1657 in bedrijf was, werd eerst bestuurd door Claes Rochusz en daarna door zijn zoon Claes Claesz. In 1935 werd op deze plaats een grote verzameling kralen gevonden, waaronder kralen van rood, wit en blauw glas. Aan de nabijgelegen Passeerdersgracht werden vervolgens nog andere kralen gevonden, van

blauw en wit glas, die waarschijnlijk ook uit De Twee Rozen afkomstig waren. Bij opgravingen aan de Amstel zijn witte, zwarte en blauwe glaskralen van na 1647 aangetroffen, die waarschijnlijk afkomstig waren uit een andere fabriek van Claes Claesz die aan de Rozengracht gelegen was. Een schilderij uit circa 1658 (geschilderd door Jacob van Loo) laat de productie zien van de veelkleurige staafjes die voor *drawn* (getrokken) kralen nodig waren, en wel in de werkplaats aan de Rozengracht.

Zeventiende-eeuwse glazen kralen die in Amsterdam zijn teruggevonden komen voornamelijk uit afvalcontexten, bijvoorbeeld de 219 kralen (sommige samengesmolten) uit Boeren-Wetering, waaronder 151 verschillende soorten kralen, en ook enkele glasstaaffragmenten. Vergelijkbare vondsten zijn opgegraven op het Waterlooplein, de Kloveniersburgwal en aan beide kanten van de Keizersgracht. In de meeste gevallen is het moeilijk te achterhalen of de vondsten bewijs van een glaswerkplaats zijn of dat ze van elders afkomstig zijn. In ieder geval vinden we glas van de zeventiende eeuw op verschillende plekken: glas werd in die periode een belangrijk object in het Nederlandse huishouden.

In 1679 werd de glaskralenfabriek van Fredericq Rihel en Anthony Maire aan de Rozengracht naar Haarlem verplaatst. Rihel stond in nauw contact met de belangrijke Amsterdamse handelsfamilie Bartholotti, die niet alleen handel dreef in het Middellandse Zeegebied, maar ook belangrijke financiers en bestuurders van de WIC telde. In de literatuur wordt vaak aangenomen dat dit de laatste glasfabriek in Amsterdam was waar kralen gemaakt werden. Maar andere glasfabrieken in Amsterdam lijken gedurende de gehele achttiende eeuw productief te zijn geweest. Hoewel wetenschappers eerder hebben aangenomen dat de Amsterdamse kralenproductie gestopt was na de verplaatsing van de fabriek van Rihel en Maire, is het mogelijk dat de andere glasfabrieken nog steeds kralen maakten. Er is geen definitief bewijs van een productiestop.

Achttiende-eeuwse fabrikanten waren gevestigd aan de Amstel buiten de stadsmuren en aan de Leidsepoort, Weesperpoort en Wittenburgergracht. De fabriek aan de Wittenburgergracht was de laatste bekende glasfabriek in Amsterdam en werd in 1806 gesloten. Hoewel er geen glaskralen gevonden zijn, zijn bij opgraving op deze plek in 1983 wel blauwe, witte en groene glasslakken blootgelegd. De fabriek stond op een eiland dat door de VOC voor de scheepsbouw werd gebruikt. Het is dus goed mogelijk dat kralen uit deze fabriek aan de Wittenburgergracht door de VOC over de hele wereld verhandeld werden. Glaskralen uit deze periode zijn ook op andere locaties gevonden, onder andere bij de Amsteldijk en het Waterlooplein. Deze achttiende-eeuwse kralen hadden verschillende kleuren, van blauw en groen tot amber en grijs, en veel verschillende vormen waaronder donut-, vijfzijdige, ronde en meloenkralen.

Glas wordt meestal van zand en soda gemaakt, met daarbij potas (kaliumcarbonaat), lijm, en wat lood of koper. Al deze ingrediënten hebben een unieke chemische samenstelling die bepaald wordt door hun

herkomst. Door deze verschillen in chemische signatuur kan de oorsprong van een kraal met enige zekerheid vastgesteld worden. Recente chemische analyses van blauwe glaskralen afkomstig van Sint Eustatius hebben uitgewezen dat veel van deze kralen waarschijnlijk uit Bohemen (het huidige Duitsland) kwamen, maar het is goed mogelijk dat ze via Amsterdam werden verhandeld of wellicht zelfs in Amsterdam gemaakt. Voor de productie van glas werd Duits zand soms in grote ladingen naar de Republiek getransporteerd. Maar het was ook mogelijk dat kralen in Amsterdam gemaakt werden met bestaand Duits glas, omdat het minder ingewikkeld is om glas te hergebruiken dan om glazen producten nieuw van ruwe grondstoffen te maken.

De twisted square- en mulberry-glaskralen die in Indonesië zijn gevonden, zijn ook teruggevonden bij opgravingen in Amsterdam (1670 tot 1750). Hun productiemethode leende zich eerder voor de huisnijverheid dan voor de massaproductie, waardoor het mogelijk is dat deze kralen ook na de sluiting van de glasfabrieken geproduceerd werden in Amsterdam. Het bewijs dat we nu hebben is echter niet voldoende om aan te tonen dat de Amsterdamse kralenproductie aan het eind van de zeventiende eeuw volledig is opgehouden, en we weten zeker dat glaskralen nog in de achttiende eeuw via Amsterdam verhandeld werden. James Logan, een koopman uit Philadelphia, vermeldde de inkoop van kralen uit Amsterdam in brieven in de jaren tien en twintig van de achttiende eeuw. En in 1720 en 1723 maakte de *Amsterdamsche Courant* reclame voor de verkoop van glaskralen die deels in Nederland waren gemaakt. Of ze nu in Amsterdam gemaakt waren, of alleen werden verhandeld, zeker is dat deze glazen kralen eeuwenlang een verbinding waren tussen Amsterdam en de wereldwijde slavenhandel.

Tot besluit

Amsterdam werd rond 1600 een belangrijk knooppunt voor de handel en productie van glaskralen. De kralen speelden in de eeuwen die daarop volgden een grote rol in de slavenhandel in Afrika, Amerika en Azië. Verder onderzoek naar de productie en de maatschappelijke betekenis van glaskralen, ook in Amsterdam zelf, is daarom van groot belang voor het begrip van slavernij, de slavenhandel en de connecties die dit teweegbracht. De glaskralen worden regelmatig aangetroffen in zeventiende- en achttiende-eeuwse Amsterdamse huizen, wat erop wijst dat ze tot verschillende soorten huishoudens behoorden. De kralen worden echter zelden genoemd in historische documenten of afgebeeld in de kunst van die tijd. Er is meer onderzoek nodig om te begrijpen waarom dit het geval is.

Ook over de glasproductie zijn nog steeds veel vragen. Werden kralen bijvoorbeeld altijd al in Nederland gemaakt? En waar kwamen de ingrediënten vandaan? Wie bracht deze naar Nederland? En hoe werden de kralen ingekocht en geleverd aan VOC- en WIC-handelaren? Ook weten

we nog niet veel over de VOC- en WIC-handelaren die verantwoordelijkheid hadden voor de aan- en verkoop van glazen kralen in en via Amsterdam.

Ten slotte dateert de meeste literatuur over dit onderwerp van vóór het jaar 2000. Het zou zeer interessant zijn om te ontdekken wat er nu nog meer geleerd kan worden met behulp van nieuwe en meer uitgebreide (wetenschappelijke) methoden. Samenwerkingen tussen archeologen en geschiedkundigen en de combinatie van bijvoorbeeld verbeterde chemische analyses en mondelinge geschiedenis kunnen waarschijnlijk veel nieuwe informatie aan het licht brengen. over de auteur

Felicia J. Fricke (1989) is een Engels-Nederlandse archeoloog met Caribische familiebanden. In november 2019 promoveerde zij met een proefschrift over de slavernij op Sint Eustatius, Sint Maarten en Curaçao (University of Kent, Engeland). Voor haar proefschrift maakte zij gebruik van archeologische en osteologische onderzoeksmethoden en van mondelinge geschiedenissen van inwoners van de eilanden. Felicia Fricke is lid van de Landelijke Onderzoeksagenda Slavernijverleden (LOS) en heeft gepubliceerd over de osteologie van tot slaaf gemaakte mensen op Curaçao.